



Баасы  
келишимдик  
баада

ЖАЛАЛ-АБАД  
АКК

19-октябрь,  
2018-жыл  
№7 (192)

# Биздин сунуш - сизге киреше! Беллес



Жалал-Абад Айылдык Консультациялык кызматтын гезити



«Жалал-Абад облусунун Ноокен жана Ала-Бука райондорундагы туура тамактанууну жөнгө салуу үчүн жергиликтүү азык-түлүктөрдү өндүрүү системасын колдоо» долбоору



**ЖАКШЫ  
ЖАШОО-  
ӨЗ  
ЖЕРИҢДЕ,  
ӨЗҮҢДҮН  
КОЛУҢДА**

(Уландысы  
3-бетте)

**2-бет**  
**Жашылчаларды коопсуз сактоо**

**4-бет**  
**Баткен, Ош талаа күндөрү**

**5-бет**  
**Жалал-Абаддагы талаа күн**

**6-бет**  
**Тажрыйба алмашуу**

**7-бет**  
**Ири мүйүздүү малдарды бордоо**





# Аз кандуулук эмнеге алып келет?

## ГЕМОГЛОБИН КАНЧА БОЛУШУ КЕРЕК?

Гемоглобиндин граммы 1 литр канга карата эркектерде – 130-160 г/л, аялдарда – 120-150 г/л болушу шарт. Анемия же аз кандуулук – учурда эң көп таралган оору. Аны көпчүлүк этибарга алышпайт. «Жүзү кубарып, бат чарчаса эмне болуптур? Жакшылап эс алып, уктаса, анан алма менен гречканы көбүрөөк жесе эле болду» деп ойлошот. Чынында, мындай эмес. Эмесе, сөз башынан болсун. «Анемия» – байыркы гректердин сөзү, бизче «аз кандуулук» дегенди билдирет. Кандын курамында эритроцит (кызыл кан денечелери) бар. Эритроцит өзүндөгү гемоглобин белогу болуп кычкылтекти адамдын бүт организмине ташыйт. Кандайдыр бир себептер менен канда гемоглобин азайса, анемия келип чыгат.

## «БАШКЫ БЕЛГИСИ – ТЕРИ КУБАРАТ»

Гемоглобин азайганда организмге кычкылтек жетишпей баштайт. Андыктан бул ооруда адамдын териси (анын ичинде жүзү) кубарат, кургайт, түлөйт. Башы ооруп, аба жетишпей демигет, алсырайт, бат чарчайт, башы айланат. Буту-колу чымырайт жана муздайт. Тырмактары бат сынма

болуп, чачы түшөт. Ойлоо, бир нерсени эске тутуу кыйындайт. Кээде эстен тануу да күтүлүшү мүмкүн. Адам кээ бир нерселерди, мисалы, топуракты, борду жегиси келет. Ал тургай мурда өзүнө жакпаган жыттарды (ацетон, бензин, лактын жыттарын) самай баштайт.

## «ЭҢ КӨП КЕЗДЕШКЕНИ – ТЕМИР ЖЕТИШСИЗДИГИ АНЕМИЯСЫ»

Анемия негизинен 4 түргө бөлүнөт: Темирдин, В12 витамининин, фолий кычкылынын жетишсиздигинен келип чыккан анемиялар жана тубаса түрү. Булардын ичинен эң көп тараганы – темир жетишсиздигинен пайда болгон анемия. Адамдын организмде 3-4 грамм темир болот. Булардын 70 пайызга жакыны гемоглобинде, калгандары көк боор, боор жана сөөк чучугунда кармалат. 1 суткада адам темирдин 1-2 граммын жоготуп турат (тер, заара менен чыгат, чачтын жана тырмактын өсүшүнө кетет). Туура тамактанганда биз тамак-аш аркылуу 1 суткада 1-2 грамм темир алып, жоголгон темирдин ордун толуктай алабыз. Бирок бул баланс дайыма сакталбайт, анын үстүнө кырсык же оорулардын айынан да темирди көбүрөөк жоготу-

шубуз мүмкүн. Тагыраак айтканда, темир жетишсиздиги анемиясын төмөнкүлөр шарттайт:

▲Туура эмес тамактануу фастфуддарды жеп, газдалган таттуу суусундуктарды ичүү адаты. Ошондой эле жашоо-тиричилиги начар болуп, нан, чай менен гана тамактануу. Курамында темири эң көп азыктардын бири бул – эт. Бирок муну көп жеген адамдар деле анемияга чалдыгат.

## ▲Кан жоготуу муну төмөнкүлөр шарттайт:

Ашказандагы жана ичегилердеги жаранын канааны, органдардын биринде рактын болушу, геморройдо жана миомада кан кетүү, көп ирет төрөө жана аборт жасоо, этек кирдин көп келиши, сөөк чучугунун оорусу (жаңы кан сөөк чучугунда жаралат, андыктан сөөк чучугу ооруга кабылса анемия келип чыгат), операция жасатуу жана башкалар.

▲Темирди керектөөнүн өсүшү. Буга боюнда болуу, бала эмизүү, бойдун өсүшү кирет.

## «ДАРЫЛАНБОО ӨЛҮМГӨ ЖЕТКИРЕТ»

Анемиянын белгилери билинер замат гематологго (же терапевтке) көрүнүп, диагнозду тактаатуу кажет. Учурда дарыланбаса иммунитет төмөндөйт, буту-колдун булчуңдары ооруп, акырындап кичирейе баштайт. Жыт жана даам билүү менен кошо эске тутуу, ойлоо жөндөмдүүлүгү төмөндөйт.

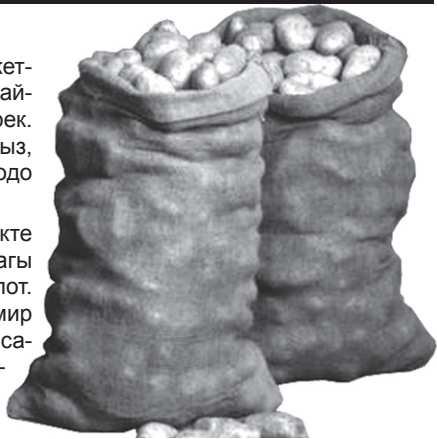
«Ден соолук» энциклопедиясы

# Жашычаларды коопсуз сактоо

**ЖАШЫЛЧА-ЖЕМИШТЕРДИ ТУУРА САКТАЙ БИЛҮҮ КЕРЕК. ЭГЕР ТУУРА ЭМЕС САКТАСАҢЫЗ УУЛАНЫП КАЛУУ КОРКУНУЧУ БАР!**

## Картошканы сактоо

Картошканы жазга чейин жетсин десеңиз, ал сакталуучу жайды туура даярдап алуунуз керек. Эгер сиз жер тамда жашасаңыз, анда жер төлөдө же ороодо сактаганыңыз туура.



ОРОО – 1-2 метр тереңдикте казылган оюк. Анын ооз жагы кууш, түбү кененирээк болот. Үстүнөн суу өтпөгөндөй темир менен жабылып, анын үстүнө саман, анан топурак төгүлүп коюлат. Ороого салаардан мурда картошканы кургак жана күн тийбеген жерде кургатып алыңыз. Андан кийин сорттоп, үрөндүк картошканы 5-10 күн күнгө жаюу керек. Себеби, бул процесстен пайда болгон уулуу зат – соланин (кабыгынын жашыл түскө келиши) курт-кумурскалардан сактайт. Бирок мындай картошка жегенге жараксыз!

Картошка үчүн жер төлөдө жылуулук 2-4, үрөндүк картошкалар үчүн 1-3 градус туура келет. Ашыкча нымдуулуктан сактоо үчүн жер төлөгө же ороого акиташ салынган чака коюп койсоңуз болот. Ал нымды соруп алуу касиетине ээ. Андан тышкары шагыл, майда таштарды да төгүп коюңуз.

Сиз көп кабаттуу үйдө жашайсызбы? Анда картошканы көпчүлүк эле жашоочулар катары жер төлөдө сактайсыз. Бирок суу түтүктөрүнөн чыккан аба температураны жогорулатып жиберishi мүмкүн. Андыктан бир чака муздак сууну такай коюп коюңуз

унутпаңыз. Ал эми аз өлчөмдөгү картошканы жыгач жашикке салып, балкондо сактасаңыз болот. Анын үстүнө кызыл кызылча тизип койсоңуз, ашыкча нымдуулукту соруп, картошканын узакка сакталышына кошумча шарт түзүлөт. Кыш чилдесинде үстүн жылуулап жаап коюңуз кажет. Майда картошкалар чоң картошкаларга караганда көпкө сакталат. Андыктан чоң көлөмдөгү картошкаларды эртерээк тамакка колдонуңуз.

Аны бир аз ачылган терезенин түбүндө кармоо кажет. Өнүп кетпеши үчүн арасына жалбыздын кургак жалбырактарын салып коюңуз.

## Эскертүү:

Картошка эрежеси менен сактоого коюлбаса, чириген картошкадан метан газы бөлүнүп чыгып, ууланууга дуушар болушуңуз ыктымал!!!

# Дүйнөдө жана өлкөдө

## Кыргызстандын табышмактуу жерлери

Кыргызстанда эң эле кызыктуу, табышмактуу, сырдуу, таң калыштуу жаратылышка ээ болгон жерлер да көп.



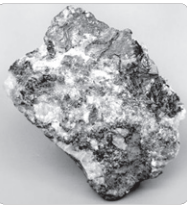
►Кыргызстандагы эң кызык жер Баткенде. Мындагы Кыштут деген айылга кышында бир ай, жайында бир ай күн тийбейт.

►Ак-Суу районундагы Теплоключенка айылынан 6 км аралыкта Алтын-Арашан деген кичинекей көлмө бар. Анын айланасында кышында да ар түрдүү гүл өсүп турат.



►1970-жылдарда Кадамжай районундагы Хайдаркан айылына жакын жерден табылган минерал Хайдарканит деп аталган. Бул заттын өңү кызгылт. Курамында титан, күмүш, сурьма, жез ж.б. заттар бар. Химиктердин айтымында мындай минерал башка эч бир жерден кездешпейт.

► Аксынын Кечүү деген айылынын тоосунда жайгашкан Койташ кенинде «упа таш» деген таштар бар. Башка жерде кездешпейт. Фарфор буюм жасоого пайдаланыла



## Индиядагы тирүү көпүрөлөр

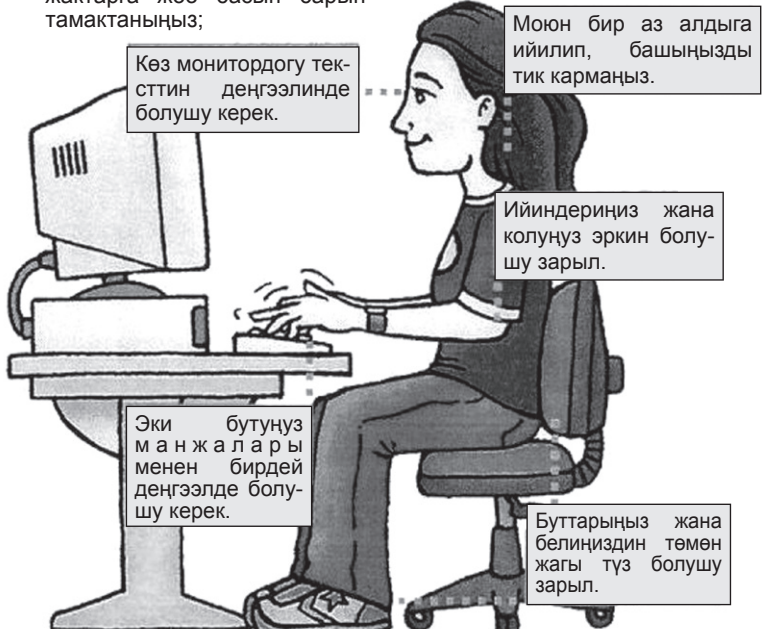
Мегхалая штатынын Черапунджи шаарынын жашоочулары көпүрөнү курбай эле өстүрүүнү үйрөнүп алышкан. Тирүү көпүрөнүн ролун каучук алынуучу фикус дарагы аткарат. Анын тамырларын керектүү багытка багыттап, көпүрөлүү болууну өздөштүргөн. Жакшы көпүрөлүү болуш үчүн 10-15 жыл керектелет. Фикустун тамырлары 30 метрге чейин жетет.

Интернет булактарынан.

# Кыймыл – сергек жашоо

**Көп отуруп иштегендер үчүн пайдалуу кеңештер:**

- ▲ Коомдук транспортко отуруга шашпаңыз, андан көрө көбүрөөк жөө басканга аракет жасаңыз;
- ▲ Жумушта отурганда коллегаларга чалбастан, атайын басып барып сүйлөшүңүз;
- ▲ Жумуш боюнча бирдемелерди сүйлөшүп жатканда туруп сүйлөшүңүз;
- ▲ Түштөнүү учурунда кеңседе тамактанбастан, башка жактарга жөө басып барып тамактаныңыз;
- ▲ Жумуш арасында жеңил көнүгүүлөрдү жасаңыз;
- ▲ Компьютерде олтуруп/турган абалда иштеңиз.
- ▲ Туруп/олтуруп иштөө адамдагы бир нече оорулардын алдын алат;
- ▲ Учурда өнүккөн жумуш берүүчүлөр кызматкерлерин туруп иштей турган орундар менен камсыздоодо.



Көз монитордогу тексттин деңгээлинде болушу керек.

Моюн бир аз алдыга ийилип, башыңызды тик кармаңыз.

Ийиндериңиз жана колунуз эркин болушу зарыл.

Эки бутуңуз манжалары менен бирдей деңгээлде болушу керек.

Буттарыңыз жана белиңиздин төмөң жагы түз болушу зарыл.



(Уландысы.  
Башталышы 1-бетте)

# ЖАКШЫ ЖАШОО - ӨЗ ЖЕРИҢДЕ, ӨЗҮҢДҮН КОЛУҢДА

**А**з камсыз болгон үй-бүлөлөрдөн 28 топ, аялдардан түзүлгөн 84 өз ара жардамдашуу топторунун мүчөлөрү жергиликтүү ресурстарды пайдаланып, киреше алып келүүчү булактарды иштетип, жашоо деңгээлин жакшыртты, билим-шыктарын өркүндөтүштү. Алардын ичинен ийгиликтерге жетишкен топтор туурасында Сиздерге маалымат беребиз.

## 1. Ноокен районуна караштуу Ноокен айыл өкмөтүнүн Коминтерн айылында "Ак-Эмгек" күнөскана тобунун мүчөлөрү күнөсканадан алгачкы түшүмүн алышууда.



"Ак-Эмгек" тобу 15 адамдан түзүлгөн. Алар топ ичинде өз ара келишип, суунун боюнда, жери жакшы, аракетчил, кароого мүмкүнчүлүгү бар деп күнөскананы топтун активист мүчөсү Белекова Көкө эжендин үйүндө курушкан. Узуну 10 метр, туурасы 4 метр болгон күнөсканага агромагазинден Асент-1 бадыраң үрөнүн сатып алышып, 132 даана үрөн өндүрүп эгишкен.

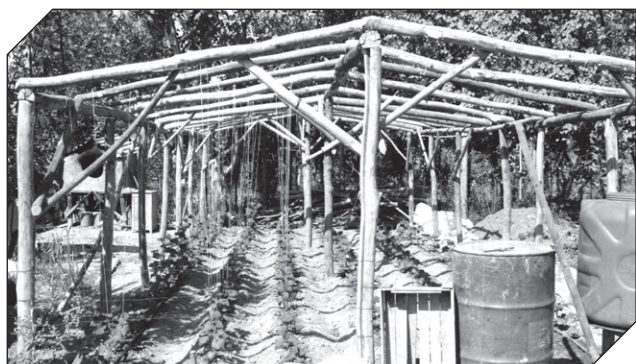
Азыркы күндө Көкө эже 60 кг бадыраң алган, анын ичинен 25 кг бадыраңды үй шартында консервалап, артканын саткан.

Белекова Көкө эже тажрыйбалуу, мээнеткеч аял жана башка долбоорлор менен иштешип, жоопкерчиликти сезе билет. Ал бул убакка чейин жумуртка багытында тоок багып, жашылча жемиштерди өстүрүп келген жана натыйжасында жакшы киреше таба алган. Ал күнүнө күнөсканадан 3-5 кг бадыраң терип чыгат, топтун мүчөлөрү да бадыраңды тамакашка пайдаланып жатышат. Андан тышкары Бишкекке кыздарына 5 кг берип жиберген.

«Күнөскананы колдон келишинче жакшы карап жатабыз, атайын менин үйүмдө курулгандан кийин аны карай албай калсак уят болуп калабыз. Бирок күнөскана биз үчүн абдан керектүү жана долбоор кызматкерлерине ыраазычылык билдиремин» - дейт Көкө эже.

Айта кетсек долбоор алкагында түзүлгөн күнөскана топтордун ичинен эң алгачкы жана биринчи түшүм алышкан "Ак-Эмгек" тобу болду.

## 2. Жыгачтан курулган күнөскана



Сентябрь айынын башталышында Ноокен районуна караштуу Бүргөндү айыл өкмөтүнүн Жеңиш айылында аз камсыз болгон үй-бүлөлөрдөн жыгач күнөскана тобу түзүлдү. Жыгач күнөскана тобунун курамын 10 аз камсыз болгон үй-бүлөлөр толуктайт. Алар өздөрүнүн жашылча бакчасында, өздөрүнүн эсебинен жыгачтан чакан күнөскана курушту. Ал эми долбоор тарабынан күнөсканага ылайык пленка, тамчылатып сугаруу системалары жана сапаттуу бадыраң үрөнү берилди. Бүгүнкү күнгө 10 фермердин үйүндө райондук консультант Мурзакулов Роман күнөсканын пленкаларын жаап, тамчылатып сугаруу системасын орнотуп берди жана үрөндү эгишти. Фермерлер күнөскананын ичине сапаттуу үрөндү эгишип, үй-бүлөсүнө киреше алып келишет. Азыркы күндө топтун лидери Нурбектин күнөсканасынын ичинде бадыраңдары түйө баштаган жана жакшы караган.

## 3. Сүт багытындагы эчкилерди багуу

Долбоор алкагында Ала-Бука районуна караштуу Ала-Бука айыл өкмөтүнүн Достук айылында аз камсыз үй-бүлөлөрдөн «Береке» тобу түзүлгөн. Топтун курамында 16 адам бар. Фермерлер долбоор тарабынан 5 эчки жана 1 теке менен камсыздалды.

Азыркы учурда топтун мүчөсү Юлдашева Манзура эчкисин саап балдарына берип жатат. Ал күнүнө 2 маал саап, 1-1,5 литр сүт алат.

«Бир короодо 3 үй-бүлө, 14 жан жашайбыз. Азыркы учурда эчкини саап жатам, күнүнө 2 жолу саайм, 1-1,5 литрге чейин сүт берет. Эчкиге ар күнү эрте менен жарты нан берем, андан кийин аркандайм. Кечинде жүгөрү берем. Биздин чөптөргө эми кичине үйрөнүп калышты. Башында жумшак чөптү жакшы жешчү эмес, тикенекке окшогон катуу чөптөрдү жечү. Эчкинин сүтү абдан пайдалуу экенин билчүмүн, ошондуктан өзүм абдан кызыгып, балдарыма жайы менен берип келдим. Балдарыма аябай жакты. Келечекте бул эчкини көбөйтүп сүтүн колдонобуз деген планыбыз бар» - дейт Юлдашева Манзура.

Юлдашева Манзура долбоорго кызыгып, окууларга калбай катышып келет жана долбоорго ыраазычылыгын билдирди!

Ошондой эле Ноокен районунун Коминтерн айылында «Мол-Сүт» тобу сүттүү эчкилер багытында аялдардан топ түзүлгөн. Топтун мүчөсү Эргешева Турсунай үйүндө эчкинин сүтүн тамак-ашка, дарылыкка пайдаланып жатат. Ал сүт багытындагы эчкини күнүнө 2 маал саап, 2,5-3 литрге жакын сүт алып жатат. Анын айтымында «Эчкини жакшы карап жем берип турса жакшы сүт берет, адамга да жакын, жем берээр алдын артыңдан ээрчип алат экен, эчкинин сүтү ден соолукка пайдалуу, айраны да таттуу» - дейт. Эргешева Турсунай окууларга калбай катышып жүрөт, активдүү. Үйүндө 2 келини жана неберелери менен жашайт.

## 4. Картошка өстүрүү



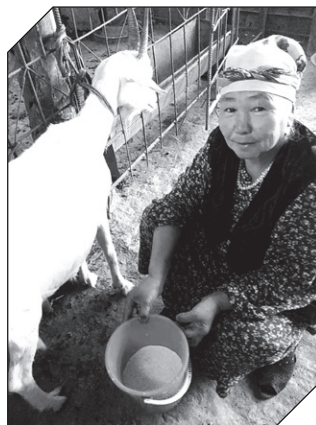
Ала-Бука районунун Кашкалак айылында картошка өстүрүү боюнча «Жоогазын» тобу түзүлгөн. Топ мүчөлөрү 15 аялдарды камтыган. Фермерлер 0.01 га жерге ылайыктуу «Санте» картошка үрөнү менен камсыздалып, өздөрүнүн огородунда эгишип, мол түшүм алууга жетишти. Алар тийиштүү тренингдерден жана практикалык окуулардан өтүшкөн, үйрөнгөндөрүн практика жүзүндө колдонушкан.

Топтун активист мүчөсү Турсунбекова Алтынай огородуна картошка эгип, 500 кг дай түшүм алган, алган түшүмүн саткысы келбейт, анткени кийинки жылга уруктук кылам деп сактап отурат. Мурда картошкадан мындай түшүм алган эмеспиз деп кубанды.

Жашылча бакчасына жергиликтүү үрөндөн 100 м<sup>2</sup> аянтка эгип, долбоордон алган картошка менен салыштырып өстүргөн. Кароо, асыроо бирдей болгон, бирок жергиликтүү үрөн эскирип калгандыктан 120-150 кг дай эле түшүм берген. Натыйжада үрөн тандоо боюнча да билим-шыгы да артты.

«3 жолу суу койдук. 3 жолу гүлдөрүн тердик. Картошканы өстүрүү технологиясы, илдеттери жана зыянкечтерин алдын алуу, экономикалык анализ темалары боюнча тренингдерден өттүк, окууда эмнени үйрөнсөк практикада колдонуп келдик. Жакшы түшүм берди, топтун мүчөлөрүндө да нааразычылык жок, картошкалар чоң-чоң болду, долбоорго ыраазычылык билдиремин» - дейт Турсунбекова Алтынай.

Ушул эле топтун мүчөсү Токтоналиева Гүлзина 530 кг түшүм алган, ал кийинки жылга уруктука деп сактап койгон.



## 5. Мөмө-жемиштерди кургатуу

Ноокен районуна караштуу Жаңы-Турмуш айылында аялдардан «Жаштык» тобу түзүлгөн. Топ мүчөлөрү 15 адамдан түзүлүп, долбоор тарабынан 5 күнөстүү шкаф менен камзылданган. Топтун лидери Мамытова Сүйүнбү өзүнүн багындагы мөмө-жемиштерди кургатууда. Тактап айтканда Сүйүнбү эже алча, алма, кайналы, өрүк кургаткан. Кыш айларында неберелерине сок кайнатып, ашканын сатам деп план түзүп алган.

Мамытова Сүйүнбү топтун лидери, активдүү, окууларга калбай катышып, мөмө жемиштерди кургатуунун технологиясы менен кургатып жатат жана салкын жерде сактап отурат.



Долбоорго чейин традициялык кургатуу



Долбоордон кийин коопсуз кургатуу

### Белгилей кетсек:

Долбоор алкагында Ноокен жана Ала-Бука районунда аялдардан турган – 84 өз ара жардамдашуу топтору түзүлдү, алар 12 түрдүү киреше алып келүүчү багыттар менен иштешүүдө:

1. Жер жемиштердин 11 түрүнөн -17 топ.
2. Чакан күнөскана - 18 топ.
3. Картошка – 4 топ.
4. Бакчылык – 10 топ.
5. Малина жана клубника – 4 топ.
6. Консервалоо жана кондитердик азыктар – 8 топ.
7. Мөмө-жемиш кургатуучу шкафтар – 10 топ.
8. Сүттү кайра иштетүү – 2 топ.
9. Жемиштерди сактоо – 1 топ.
10. Жумуртка багытындагы тоокторду багуу – 6 топ.
11. Сүт багытындагы эчкилерди багуу – 3 топ.
12. Бал аарычылык боюнча – 1 топ.

### Ал эми аз камсыз болгон үй-бүлөлөрдөн 28 топ түзүлүп, төмөндөгү багыттар боюнча иш алынып барылууда:

1. Жумуртка багытындагы тооктор – 4 топ.
2. Жыгачтан чакан күнөскана багыты боюнча – 2 топ.
3. Сүт багытындагы эчкилерден – 2 топ.
4. Бакчылык боюнча – 11 топ.
5. Парниктен – 1 топ.
6. Как кургатуучу шкафтар – 8 топ.

Бул топторго ЖА АККнын райондук тренер-консультанттары тарабынан тийиштүү тренингдер өтүлүп, консультациялар берилип келүүдө.

**Бул долбоор "FSDS" (Туруктуу өнүгүүнүн сунуштары) Коомдук Фондунун колдоосу жана ЖА АКК менен биргеликте ишке ашырылып жатат.**

**Аскам ТОКТОСУНОВ, долбоордун ассистенти**



**«Айыл чарбасынын өндүрүмдүүлүгүн жана тамак-ашты жакшыртуу» долбоорунун алкагында талаа күндөрү өткөрүлдү. Талаа күн – Баткен, Ош, Жалал-Абад облустарынын долбоор камтыган райондорунда жемиштүү өткөрүлдү.**



# Аппак шагыл таштуу жерге өстүрүп койгон аялдар



## 1. Баткен облусунун Кадамжай районунда Орозбеков айыл аймагынын Орозбеков айылында

**Т**алаа күн демофермер Абдалим кызы Шахзаданын жашылча бакчасында жашылчаларды өзгөчө өстүрүү боюнча жетишкен ийгиликтерин жана тажрыйбасын элге даңазалоо максатында өткөрүлдү.

Бул талаа күнүндө Кадамжай райондук мамлекеттик администрациясынын өкүлү айыл чарба департаментинин директору И.Гапаров, Орозбеков айыл өкмөтүнүн башчысы А.Жолдошов, АДК айылдык дарыгерлер тобунун башкы дарыгери С.Жолдошов, Баткен облусунун ADI коомдук фондунун координатору С.Мырзалиева, КРнын суу чарба жана мелиорация департаментинин алдында долбоорлорду ишке ашыруу бөлүмүнөн (ОРП) долбоордун координатору Р. Апасов, жетектөөчү адиси К.Сүйүналиева жана Моло, Күлдү, Сур, Орозбеков, Эшме, Кичи-Айдаркен жана Чечме айылдарынын өз ара жардамдашуу топторунун (ӨЖТ) мүчөлөрү, топтун лидерлери жалпы 58 бенефициар катышты. Талаа күндү айылдык аймактын башчысы А.Жолдошов ачып, андан соң сөздү Кадамжай администрациясынын башчысынын өкүлү улантты.

Долбоордун координатору Р. Апасов катышуучуларга долбоор боюнча кеңири маалымат берди.

ЖА АККдан долбоордун координатору Э.Казбеков түштүктөгү аткарылып жаткан жумуштар боюнча, тагыраак айтканда долбоор түштүктүн 30 айылдык аймагында Суу пайдалануучулар ассоциацияларынан (СПА) – 250, өз ара жардамдашуу (ӨЖТ) топтору менен 4500 фермерди камтып Ош, Баткен, Жалал-Абад облустарында иш алып бараарын белгиледи. Долбоордун аткаруу мөөнөтү 2018-2020-жылдар аралыгында аткарылат. 2018-жылы 117 өз ара жардамдашуу топтору (ӨЖТ), 2328 фермер атайын окуулардан өтөт. Катышуучуларга долбоор боюнча толук маалымат берүүдөн кийин, алар 4 топко бөлүнүп практика жүзүндө демоучастокторго барып тажрыйба алмашууга мүмкүнчүлүк алышты.

- I топ парник жасоо, компост даярдоо;
- II топ помидор жана бадыран өстүрүү;
- III топ капуста, болгар калемпирин өстүрүү;
- IV топ аш-кызылча жана сабиз өстүрүү.

Ар бир топту атайын даярдалган топ мүчөлөрүнүн тажрыйбалары ЖА АКК, Лейлек, Ош, Жалал-Абаддан келген тренер консультанттары коштоду. Бардык катышуучулар тегеренме ыкма менен 20 мүнөттөн жашылчалар-

дын түрлөрүнөн толук маалыматты алышты. Үрөндөн тартып, акыркы бышуу мезгилине чейинки агротехникасын ЖА АККдан алган билимин практика жүзүндө көрүп, ар бир катышуучу өз оюн сунуштап, тажрыйбасын, жетишкендигин, кемчилдиктерин ортого салган практикалык бөлүм болуп өттү.

Баткен облусунун губернатору мырза Халмурзаев Абиш Алыбаевич - «Өзүңдүн мүмкүнчүлүгүң болуп туруп жашылчаны огородунда өстүрбөй сатып алганын уят эмес-

пи, ошондой эле таза өндүрүш кандай сонун» деген ураанына долбоордун талабы шайкеш келгендигин Кадамжай айыл чарба департаментинин адиси Гапаров Иса баса белгиледи.

Талаа күндүн экинчи бөлүгү катышуучулар менен кеңири талкууга алынып, долбоордун жетишкендиктерин, кемчиликтерин жана келечекте жакшыртуу боюнча сунуштар айтылды. ADI коомдук фондунун Баткен облусунун координатору С.Мырзалиева айылдагы активисттердин аткарган иштерине терең баа берип, мындан ары бул ийгиликти колдон чыгарбай алга карай эл жердин байлыгын, жаратылышты коргоого көп иштеп, көп акча таап бакубат жашоого чакырды.

## 2. Ош облусунун Араван районуна караштуу Төө-Моюн айыл өкмөтүнөн Сары-Таш айылында

**Т**алаа күн Р. Жолдошеванын жашылча бакчасында өткөрүлдү. Ага жергиликтүү бийликтин башчысы С.Абдуллаев, Ош региондук Кыр-

гыз биоцентрдин директору айым И. Мамырова, Араван районунун айыл чарба департаментинин директору А.Мырзабарамов, АДКдан А.Абдуллаева, Айылдык кеңештин





# Жашылчаларды мөлтүрөтүп, мөмөлөтүп дан түзүлгөн топ элди таң калтырды

## 3. Жалал-Абад областынын Базар-Коргон районунун Сейдикум айыл өкмөтүнүн Кызыл-Ай айылында

Өз ара жардамдашуу топторунун мүчөлөрү жана Базар-Коргон районун мамлекеттик администрациясынын биринчи орун басары – К.Тилекеев, айыл чарба департаментинин директору А.Палванов, Жалал-Абад облусунун Кыргызбиоцентрдин директору А.Акбарович, Сейдикум айыл өкмөтүнүн башчысынын орун басары Г.Шамшиева, ADI коомдук фондунун координатору К.Орунбаева, Ноокен районунан да 12 мүчө чакырылып, жогорудагы катышуучулардын коштоосунда фермер Иминова Мавлюданын чарбасында талаа күн өткөрүлдү. Адаттагыдай эле мамлекеттик бийлик тарабынан К.Тилекеев талаа күндүн ачылышын жана катышуучуларга долбоордун ийгилигин, жетишкендигин кеңири баяндап берип, Базар-Коргон району боюнча 2 айыл өкмөт, 10 айыл 420дан ашуун фермер катышкандыгын баса белгилеп, айыл жашоочуларынын өнүгүп-өсүшүнө зор салым болорун белгиледи.

Кийинки сөз Жалал-Абад регионалдык Кыргызбиоцентрдин жетекчиси

А.Акбарович жашылчалардын зыянкечтерине, илдеттерине каршы биологиялык жол менен күрөшүүү таза экологиялык азык-түлүк өндүрүүнүн бирден бир алмаштыргыс жолу экенин катышуучуларга баяндады. ЖА АККнын тренер-консультанттарынын коштоосунда айлампа жолу менен 4 топ бардык жашылчалардын түрлөрү менен кеңири маалымат алып өз тажрыйбаларын бөлүштү жана презентация жасашты. Талаа күн толугу менен сүрөткө жана видеотасмага түшүрүлдү. Жыйынтыктоочу сөздү айыл өкмөттүн орун басары Г. Шамшиева өз айылындагы фермерлерге ийгилик каалап, аткарылып жаткан иштерге ыраазычылыгын билдирди.

Талаа күндө Ноокенден келген фермерлердин берген баасы төмөндөгүдөй болду. Дыйкандар канчалык аракет жасабасын суу тосмодон пайдаланган айылдардын түшүмү салыштырмалуу агын суудан пайдаланган дыйкандардын алган түшүмүнө жетпегендигин белгиледи. Себеби, тосмо суудан пайдаланган дыйкандардын эгин талаалары жашылчалардын түрдүү илдеттерге, зыянкечтерине тез чалдыгаарын, түшүм деңгээлинин төмөн болоорун айрымалашты.

Долбоор алкагында 262 аялдардан турган өз ара жардамдашуу топтору түзүлдү. Жалпы 2328 аялдарга сентябрь айында «Жашылчаларды, мөмө-жемиштерди коопсуз консервалоо» боюнча практикалык тренингдер өткөрүлдү. Ноокен районунда коопсуз консервалоо боюнча тренинг ЖМТРК каналынан атайын репортаж аркылуу берилди.

Учурда жогорудагы фермерлерге – жашылчалардын экономикалык анализин эсептеп чыгаруу боюнча окутулуп, түшүмдүн жыйынтыктары чыгарылууда.

Эгемберди КАЗБЕКОВ,  
долбоордун  
координатору.



төрагасы А.Абдусаматов, ADI уюмунун Ош облустук координатору Б. Абдурахманова жана Керкидан, Авиз, Сары-Таш, Ак-Шар, Сырт, Жеке-Мисте айылдарынан келип катышты. Өзгөн районунан чакырылган фермерлер менен бирдикте жалпы катышуучулардын саны 96га жетип, талаа күндүн ачылышын А.Абдуллаев ачып андан соң Араван райондук айыл чарба департаментинин директору А. Мырзабарамов улантып, талаа күндүн катышуучуларынын аткарган иштерин баалап ийгиликтерди каалады.

Аткарылып жаткан иштер боюнча Күз-Таш, СПАсынын төрагасы А. Абдусаматов кеңири баяндап, Дүйнөлүк Банкка ыраазычылык билгизди. И.Маырованын катышуучуларга айыл чарба өсүмдүктөрүн илдеттерден жана ар түрдүү зыянкечтерден коргоо боюнча ыкмаларды көргөзүп, катышуучуларды өзүнө бурду.

ADI уюмунун Ош облустук координатору А.Абдурахманова талаа күнгө көпчүлүк элди чакырып, жан күйдүрүп уюштуруп бергенин белгилеп кетпесек болбойт. Ал айылдык активдерге айылды өнүктүрүүгө салым кошууга ӨЖТ - мүчөлөрү атайын окууларга активдүү катышуусун суранды долбоор аткарып жаткан иштерине ийгиликтерди каалады.

ЖА АККнын координатору бүгүнкү күнгө чейинки аткарылган жумуштарды Ош, Баткен, Жалал-Абадда камтылган айылдарды жана долбоордун максаты менен тааныштырды.

Ош облусундагы Араван районунун Төө-Моюн айыл өкмөтүнөн Сары-Таш айылында өткөрүлгөн Өзгөн районунан келген ӨЖТ мүчөлөрү аппак шагыл таштуу жерге жашылчаларды мөлтүрөтүп, мөмөлөтүп койгонун көрүп таңыркашты.







# Тажикстандан Кыргызстанга болгон сапар

**Жалал-Абад облусунун Сузак, Базар-Коргон жана Ноокен райондорундагы пахта өстүргөн дыйкандарга Тажикстандан Музаффар Ахмедов жетектеген 20 адамдан турган делегация 2 күндүк тажрыйба алмашууга келишти.**



Делегацияны Жалал-Абад шаарынан «Кыргызстандагы суунун өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу» ВАПРО долбоорунун жетекчиси Исмаил Арапов, Жалал-Абад айылдык консультациялык кызматынын жетекчиси Сырабек Жойболотов, «Био-Сервис» коомдук фондунун жетекчиси Гүлзада Кудайбердиева жана Био Фермер кооперативинин башчысы Нурбек

Канназаровдор тосуп алышты. Аларга алгач аталган ишканалар жөнүндө жана аткарылып жаткан долбоорлор боюнча маалымат берилди. Биринчи күнү алар Сузак районуна караштуу Благовещенка айылындагы «Юнусов» үрөнчүлүк чарбасы менен таанышып чыгышты. Ал эми 2-күнү Базар-Коргон жана Ноокен

районундагы дыйкандардын пахта өстүргөн талааларында болушту. Жергиликтүү пахта өстүргөн дыйкандар менен пахтаны өстүрүү жана сугаруу, түшүмдүүлүгү жогору сорттор тууралуу талкуулашты. Алсак, көпчүлүк дыйкандар пахтанын «Кыргыз-5», «АН-35» сортторун өстүрүшөт. Дыйкандар Кыргызстан ме-

нен Тажикстанда сугат суунун айырмачылыгы чоң экенин, Тажикстанда сугат суунун бир литрине акча төлөнөөрү айтылды. ВАПРО долбоору Азия регионунда Кыргызстан, Тажикстан, Пакистан жана Индияда күрүч жана пахтаны өстүрүүдө сууну натыйжалуу пайдаланууга даректелген долбоор. Анын алкагында 2016-жылдан баштап Ба-

зар-Коргон, Ноокен районундагы пахта өстүргөн фермерлер менен иш жүргүзүлөт. Буга чейин Жалал-Абад облусунан 15 адамдан турган делегация Тажикстанда болуп, анда пахта талааларында тажрыйба алмашып келишкен.

**Нуртүлек АБДУВАЛИЕВ**



## Сизге керектуу кеңештер

**Күн сайын жумуртка жеңиз! Ар бир адам жумуртканы таңкы рационунга кошушу керек. Эмне үчүн? Жети себебин айтып берели.**



**Кезгө пайда.**

Жумуртка күчтүү антиоксиданттарга бай, ал көздү ультрафиолет нурларынан сактайт. Бул жаатта жакшы натыйжа болуш үчүн жумуртканы тоңдуруп коюу керек. Жатаарда бир нече жумуртканы тоңдургучка салып коюңуз. Эрте менен азыкты чыгарып, сыртын тазалап, коюп турабыз. Белогу ээрийт, а биз тамакка жумуртканын сарысын гана колдонобуз.

**Жумуртка ток кармайт.**

Жөнөкөй азык жатаар алдында курулган, туздуу жана майлуу тамактын ордун алмаштыра алат. А эртең менен жеп алсаңыз, иште курсакты ойлоп, түшкү тыныгууну күтпөйсүз.

**Жумурткага бардык диеталарда орун бар.**

Бир жумурткада болгону 70 калорий бар. Андыктан ашыкча салмактан арылууга жардам берет. Жумуртканы салаттарга кошсоңуз, курсак көп ачпайт.

**Мээнин иштешин жакшыртат.**

Тоок жана бөдөнөнүн жумурткасынын сарысындагы холин заты мээнин иштешин, эске тутууну жакшыртат. Альцгеймер дартынын алдын алат. Акыл-эске күч келчү жумушта иштесеңиз, рационго сөзсүз жумуртка кошуңуз.

**Организмди протеин менен камсыздайт.**

Белок кандагы холестеринди көзөмөлдөп, жүрөк ооруларынын алдын алат. Белоктуу диета өмүрдү узартат, остеопороздун алдын алат.

**Жумурткада пайдалуу холестерин бар.**

Майлуу азыктарга караганда жумурткадагы бул компонент пайдалуу. Ал өнөкөт дарттардын алдын алат.

**Иммунитетти бекемдейт.**

Таңкы тамакта бир эле жумуртка жесеңиз, организмдин вирус жана бактерияларга каршы күрөшү бир нече эсеге күчтөнөт.

**М.АЗИМЖАНОВА. Платформа МААН.**



## Эчки сүтүнүн - пайдасы

**Эчкинин сүтү - бул пайдалуу заттарга бай укмуштуу суусундук, аны «мүрөктүн суусу» деп атаса болот. Бирок анын өзүнө мүнөздүү даамы баарына эле жага бербейт.**

**ЭЧКИНИН СҮТҮНҮН ПАЙДАСЫ**

Эчкинин сүтү сүт азыктарынын башка түрлөрүнө караганда абдан пайдалуу. Ал ашказанды бузбайт жана организмге мыкты сиңет. Эчкинин сүтүн колдонуу тамак сиңирүүнү жакшыртууга жардам берип, иммунитетти бекемдейт жана анемия оорусунан коргойт. Курамы витаминдерге бай, өзгөчө А, В витаминдер топтомуна.

Мындан сырткары курамында беттин терисин жакшыртуучу, теринин картаюусун жайлатуучу биологиялык активдүү заттар бар. Адамдын жашоосунда зарыл болгон фосфор, калий, магний, кальций, йод, натрий, марганец, фтор сыяктуу микроэлементтер да кездешет. Бул азык калкан беши, жүрөк-кан тамыр системасына пайдалуу, сөөктөрдү, тырмакты, чачты бекемдейт, эс тутумду жакшыртат жана жумушка болгон жөндөмдүүлүктү жогорулатат.



**ЭЧКИНИН СҮТҮНҮН ДАРЫЛЫК КАСИЕТТЕРИ**

Эчкинин сүтү ашказан, он эки эли ичеги, кургак учук жана диабет ооруларында, химиотерапиядан кийин организмди калыбына келтирүүдө ичүү сунушталат. Суук тийүү ооруларына эчкинин сүтү эң мыкты жардам берет.

**КАНДАЙ КОЛДОНУП, КАНТИП САКТОО КЕРЕК?**

- Эчкинин сүтүн андан күмөн санаган учурда гана

кайнатыңыз. Эгерде ден соолугу чың, жакшы шартта багылган эчки экенине көзүңүз жетсе, кайнатпай эле ысытып пайдаланганыңыз оң. Кайнатканда курамындагы пайдалуу заттарын жоготуп жиберет. Уйдун сүтүнө караганда алда канча көп убакыт сакталат, керек болсо кайнатылбаган түрдө да муздаткычта бир жумага чейин ирибей тура берет. Үй температурасында үч күн бою жаңы бойдон сакталат.

**КАРШЫ КӨРСӨТМӨСҮ**

- Эчки сүтүнүн чынында зыяндуу касиеттери жок. Болгону ал даамы жана күчтүү жыты менен айрымдарга жакпайт. Эчкинин сүтүнүн даамы анын багылганынан, жеген тамагынан көз каранды болот. Эгерде ширелүү жана түрдүү чөптөрдү жесе, сүтү таттуураак, кылдат кам көрүү болсо, жагымсыз жыты азыраак болот. Каны коюу адам эчкинин сүтүн этиеттик менен колдонуусу керек, болбосо ал гемоглобинди бир кыйла көтөрүп жиберет. Мындай шартта теңме-тең суу кошуп ичкен туура болот.

**Аскам ТОКТОСУНОВ**



**Бордоо үчүн короо-сарайлардын зоогигиеналык талаптары.**

Бордоо – тез жана күчтүү тоюттандырууну камсыз кылуу менен салмагын жогорулатып, семиртип, кошумча пайда алуу. Бордоонун убактысы малдын породасына, ден соолугуна, семиздигине, жашына жана жынысына жараша болот.

Практика көрсөткөндөй, бордоонун мезгили анын жашына түздөн-түз көз каранды. Карыган малдар – 3-5 ай, бир жаштагылары (12 айлык) – 7-9 ай, 1,5-2 жаштагылары – 4-5 ай бордоого коюлат.

**Бордоо – интенсивдүү методдо** 18-20 айлык букаларды багуу менен тирүүлөй салмагын 450-500 кг жеткирүү, же болбосо 8-9 тоют бирдиги 1 кг кошумча салмак алуу үчүн керектейт.

**Аргасыздан бордоо** – фермердик чарбаларда өндүрүмдүүлүгүн жоготкон үй-кунаажындар жана букачарлар үчүн пайдаланылат. Себеби, бул малдардан кошумча салмак алып, үй-бүлөлүк кирешени жогорулатуу максатында колдонулат.

**Жайытта айдап багуу (нагул).**

Ири мүйүздүү малдар малчарбасында жогорку даражада же болбосо 60% дүң киреше берүүчү тамак-азыктары катары бааланып келген.

Ири мүйүздүү малдардын баш саны өскөн менен андан алынуучу азык-түлүк (сүт, эт) жылдан-жылга төмөндөп бара жатат. Бүгүнкү күндүн талабы жеке, чакан фермердик чарбалар ири мүйүздүү малдарды багууга жалпы пландуу иш-чараларды туура кабыл алуусу зарыл. Фермердик чарба-

# Ири мүйүздүү малдарды бордоо



**Ири мүйүздүү малдарды бордоп семиртүү үчүн 1 күндүк рацион.**

Тоюттун түрлөрү	Бир баш үчүн берилген кг	Тоют бирдиги	Сиңимдүү протейн	Кант (гр)	Кальций (гр)	Фосфор (гр)	Каротин (мг)
Талаа чөбү	5	2	175	240	27,5	5	75
Буудай саман	5	1	40	20	17	2	10
Пахта кыңжара	7	8,19	2233	553	19,6	65,8	7
Буудай кебек	2	0,9	194	94	4	19,2	5,2
Туз	0,005						
<b>Баары:</b>		12	2642	907	68,1	92	97,2

**(300 кгдык бодо мал 70 күндүн ичинде 450 кг га чейин семирет)**

лардын шартына ылайык 180 күн (кыштоо мезгили, 180 күн жайкы жайытты колдонуу) туура пайдалануу фермер үчүн чоң пайда алып келиши күтүлөт.

Биздин шартка ылайык жайкы жайлоо жайытын май айынан август айына чейин «сентябрь-октябрь» айларында күздүк же болбосо жакынкы жайыттар-

ды багуу менен пайдаланып келүүдө.

Фермердик чарбаларда ири мүйүздүү малдарды анын ичинен саан уйларды жайытка чыгарбай эле багып сааган болгондо сүт да, эт да көп өндүрүлүп, асылдандыруу иш-чаралары талаптагыдай жүргүзүлүп турмак. Бирок фермердик чарбалардын жер үлүштөрү аз болгондуктан, азыркы шартта бардык фермерлер жайытты колдонуп келүүдө. Негизги айыл чарба ресурстарын пайдаланып, болгон жана мал чарбасынан арзан продукция өндүрүү каражаттарынын бири жайлоо болуп саналат.

Фермерлер малдарды жазгы жайлоо жайытка айдоонун алдында бардык зооветеринардык талаптарды толук аткаруу менен коштолуп жайлоого даярдоо керек.

1) Фермердин мүмкүнчүлүгүнө жараша мал жашына жынысына карап жайытка жайгаштырылат.

2) Март, апрель айларында – жугуштуу (сибирь кулгунасы, шарп, кара сан) ооруларына каршы толук эмдөөдөн өткөрүү.

3) Бруцеллез оорусунан сактануу максатында кан тапшырылып, (саан уйлар, асыл-тукум букалар) изилденип, таза малдын башы жайлоого айдалууга болот.

4) Бардык ири мүйүздүү малдар туберкулёз оорусунан сакта-

нуу үчүн жазында толук туберкулинизация болушу керек.

5) Малдардын ички фасциоз, диктиокаулез, ичеги курттарына каршы дарылануусу зарыл.

Жогорудагы иш-чаралар толук аткарылгандан кийин ден соолугу таза малдарды жашына жана жынысына жараша өзүнчө топко (гурт) бөлүп, жайлоонун шартына жараша жайгаштыруу керек.

Бордоонун кайсы түрү болбосун негизги көрсөткүч бордолгон малды базарда же сойдуруу жолу менен эттүүлүгүн аныктоо эң биринчи талап.

Тирүүлөй салмагы – бордоого чейинки малдын салмагы.

Союлган таза эт – туштун салмагы – башы, териси, буттары жана ички органдарынан сырткары.

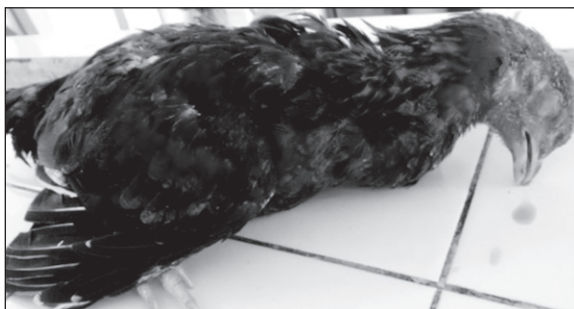
Союлгандагы эттин чыгышы – тирүүлөй салмактан союлган таза эттин карым катнашы процент менен. Малдын эттүүлүгүнө, семиздигине, породасына, жашына жараша 40-62%ге чейин өзгөрүп турат. Илим далилдегендей жаш малдардын этинде чоң малдарга салыштырганда суунун өлчөмү көбүрөөк болот. Ошондуктан фермерлерге 2-3 жаштагы малдарды бордоо сунушталат.

Бордоо мезгилинде фермердин бордоо режими же болбосо канча жолу (кратность) тоюттандыруу графигин бузбай сактоо зарыл экендиги белгиленет.

**Эгемберди КАЗБЕКОВ, ЖА АККнын зоотехник-консультанты**

## Ньюкасл ылаңы

**Ньюкасл ылаңы (Morbus Newcastle - псевдочума, Ринихет ылаңы, Филарет ылаңы, куштардын азиялык ылаңы) – тооктордун түркүмүнө кирген куштардын өтө жугуучу вирустук ылаңы. Ылаң дем алуу органдарын, тамак сиңирүү жана нерв системасын жабыркатат.**



**Тарыхый маалымат.**

Ньюкасл ылаңын Крансвальд 1926-жылы Ява аралынан кездештирген. 1927-жылдан баштап аны Азиянын, Американын жана Европанын бир кыйла мамлекеттеринен кездештирген. Англиялык окумуштуу Дойль 1927-жылы бул ылаңды Ньюкасл шаарына жакын жерден аныктап, аны ошол шаардын аты менен атаган. Бул ылаң АКШда 1935-жылы табылып, балапандардын пневмоэнцефалити деп жазылган. Ылаң Европанын мамлекеттеринде 1941-1945-жылдарда кеңири тараган. Ньюкасл ылаңы Кыргызстанда мезгил-мезгили менен кайталанып, тоокторду кыргынга учуратып турганы менен ага карата маалыматтар жок.

Вирус тооктун 9-12 күндүк түйүлдүктөрүндө жакшы көбөйүп, аларды өлүмгө учуратат.

**Эпизоотологиясы.**

Табигый шарттарда Ньюкасл ылаңы менен тооктордун түркүмүнө кирген куштардын дээрлик бардыгы (тооктор, күрптер, кыргоолдор ж.б) ылаңдайт. Каз-өрдөктөр ылаңдабайт. Ньюкасл ылаңы менен тооктун этин иштетүүчү ишканадагы адамдардын органдары тууралуу маалыматтар илимий адабияттарда кездешет. Мындан кишилердин дем алуу органдары сезгенет, конъюнктивит пайда

болот жана көздүн кабагы жана бет шимек тартат. Ооруган киши көбүнчө 7-8 күндө же 2 жумада сакайып кетет.

**Дарылоо.**

Спецификалык дарылоо каражаттары жок жана тез таралып кетүү коркунучу чоң болгондуктан, ылаңдуу куштарды дарылабайт.

**Алдын алуу жана күрөшүү.**

Ылаңдын алдын алуу максатында Кыргызстанда жана чет мамлекеттерде спецификалуу өлүү жана тирүү күчсүздөндүрүлгөн вакциналар колдонулат.

15 күндүк балапандарды эмдөөдө В1 (интранзально же оозунан), ал эми 2 айынан тартып «Н» вакцинасын (булчуңга) колдонуу жакшы натыйжасын берет. Ал эми Ла-Сота вакцинасы куштардын бардык жашына зыянсыз. Иммуногендик касиеттери боюнча бул «Н» вакцинасына караганда төмөнүрөөк, ал эми В1 вакцинасына салыштырганда жогорураак. Ылаңды чарбага жолотпош үчүн чарбага керектүү куштарды бул ылаң боюнча соо чарбалардан гана алып, аларды 30 күндүк профилактикалык карантинге кармоо зарыл.

**Мирлан МУРЗАКУЛОВ, ЖА АККнын ветеринар-консультанты**

## Жугуштуу эктима

**Жугуштуу эктима (Ecthyma contagiosum, контагиозная эктима, контагиозный пустулезный дерматит, стоматит) – эрин терилеринде, ооздун чел кабыгында жана желинде адегенде майда ысыктарды пайда кылып, кийинчерээк иридетип, карт пайда кылып тез таралуучу ылаң.**



**Тарыхый маалымат.**

Француз окумуштуусу Аупауд (1921, 1923) биринчи жолу бул ылаң жөнүндө кеңири баяндаган жана анын жугуштуу экендигин эксперименталдык жол менен далилдеген. Мындан кийин жугуштуу эктиманы кой чарбасы менен иш жүргүзгөн көптөгөн өлкөлөрдөн жолуктурушкан.

**Ылаңдаткычы.**

Жалаң гана эпителийлик клеткада өсүп-өнүгүүгө ыңгайланган вирус. Аны электрондук микроскоптун жардамы менен изилдегенде узундугу 186 нм дан 312 нм ге чейин, туурасы 121-211 нм боло тургандыгы аныкталган. Параплекс вирустардын уруусуна, Poxviridae түркүмүнө кирет, курамында ДНК бар, жаныбарлардын күл ылаңын козгогон вирустардан иммунобиологиялык касиеттери менен айырмаланат.

**Эпизоотологиясы.**

Жугуштуу эктима менен табигый шарттарда койлор, эчкилер жана жейрендер жашына жана жынысына жана тукмуна карабастан бирдей ылаңдайт. Негизинен 4 күндөн 10 күнгө чейинки козу-улактар тоготкуч келет жана катуу ылаңдашат. Эксперименталдык шарттарда ылаңды коендорго, маймылдарга, музоолорго, куландарга, мышыктын балдарына жана күчүктөргө жуктурууга болот. Ылаңдаган малдардан адамга да жугат.

**Клиникасы.**

Ылаңдын биринчи белгилери - вирус койдун организмине киргенден 2-3 күн өткөндөн кийин байкала баштайт. Кыргызстандын шар-

тында жугуштуу эктима эринде, оозул түрүндө кездешет. Эриндин терисин жабырлатып, таруудай болгон ысыктар пайда болот. Ылаңдын оозул формасында козунун оозунун ичинде кызыл тактар байкалат. Кийинчерээк мындай тактар козунун ууртунда жана тилинде да болот.

**Диагнозу.**

Ылаңга диагноз эпизоотологиялык, клиникалык маалыматтардын негизинде жана лабораториялык изилдөөлөрдүн натыйжасында коюлат. Лабораториялык изилдөөлөргө вирусоскопия (вирусту жөнөкөй жана электрондук микроскоптун көрүү), гистологиялык изилдөө жана биопроба кирет.

**Дарылоо.**

Ылаң башка микроорганизмдер менен кабылдабай өткөндө жаралаган жердин картын сыйрыбай эле иодун, пиоктанинтин эритмелерин сыйпоо жолу менен дарылоо сунуш кылынат. Ошондой эле синтомицидин эмульсиялары, антибиотиктер кошулуп жасалган ихтиол майы жакшы натыйжасын берет. Ылаңдын оозул формасында 5-10% дуу көк таштын же пергитролдун эритмелерин күн алыс сыйпап дарылоо керек.

**Мирлан МУРЗАКУЛОВ, ЖА АККнын ветеринар-консультанты**





Талаа күндүн катышуучуларын каттоо



Долбоордун менеджери – И. Арапов элди мол түшүм алууга чакырат



**Суунун өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу (ВАПРО) долбоорунун алкагында Ноокен районунун Сакалды айыл өкмөтүнүн Чоң-Багыш айылында талаа күнү өткөрүлдү. Талаа күндү ачуу үчүн сөздү ВАПРО долбоорунун менеджери Исмаил Арапов алды.**

# Талаа күн

сугаруу ыкмасында – 3046 кг пахтанын түшүмү алынган. Учурда 900дөн ашуун дыйкан, биз сунуштаган технологияларды колдонуп пахта өстүрүп жатышат. Сиздердин чөнтөккө пайда болсун деген

нен камсыз кылалы деген максатта «Координациялык кеңештин» курамын түздүк. Бул кеңешке мени төрайым шайлап алышты, буйруса долбоорду өз алдыбызча уланталы деп жатабыз. Учурда

экен. Сузактагы биологдор менен байланышып, габробракон, трихограмма алып келип пахта талаага кое берип, химия колдонгон жокмун. Коңшулар менен жарышып, салыштырып пахтабызды өстүрөбүз. Пахтанын түрк сортторун экиле деп сунуштап жүрөм. Мурда 500 кг жер семирткичти бир берип койчу элек. Көрсө аны бөлүп берсе таасирдүү болот экен. Пах-

болушту. **1-топ** пахтанын Кыргыз-5 жана Султан-Өзбекстан сортторун өстүрүү. **2-топ** пахтаны кыска жана импульстук ыкмаларды колдонуп сугаруу. **3-топ** пахтаны салттык ыкма жана биогаздуу колдонуп өстүрүү. Бул 3 аянтчада демофермерлер өздөрүнүн тажрыйбалары менен бөлүштү.

Ал сөзүндө төмөндөгүлөргө токтолуп өттү: «Дыйкандарыбыз пахта эккенди билет, бирок алар үчүн кичине маалымат жетишпейт. Мисалы, пахтаны сугарсам эле болду дешет, бирок сугаруу түшүмдүүлүккө таасирин тийгизерин билишпейт. Эл түшүмдү көп алып, чөнтөгүнө пайда болсун деп пахта өстүрүүнүн түрдүү ыкмаларын колдонуп, атайын демо талааларды түздүк. Мына бүгүн аткарылган жумуштардын ийгиликтерин сиздерге даңазалаганы турабыз. Пахтаны кыска жана узун жөөктөр аркылуу сугарууда төмөндөгүдөй натыйжаларга ээ болдук: 1 га аянттагы пахтаны узун жөөктөр аркылуу сугарсак 4620 куб суу сарпталса, ал эми кыска жөөктөр аркылуу сугарууда 3620 куб суу керектелип, натыйжада 1000 куб суу үнөмдөлүп жатат. Мындан сырткары сугаруу түшүмдүүлүккө да таасирин тийгизет. Мисалы, узун жөөк менен сугарганда – гектарынан 2563 кг пахта алынса, кыска жөөк менен



Демофермер Альяров Эргешбайдын демоталаасында.

ой бизде. Ийгилик каалайм!» **Зулпиева Айчүрөк же – долбоордун өткөн жылдагы демофермери:** «Мен бул долбоордо 3 жылдан бери иштешип келем. Долбоордун адистери сунуштаган ыкмалар, биз үчүн пайдалуу болду. Мол түшүм алып эле тим болбостон, аны сатуунун жолдорун да үйрөндүк. Долбоордун аткарган жумуштарын улайлы, элге жайылталы, элди сапаттуу үрөндөр ме-

50-60% дыйкандар эч кимден көз каранды болбой калышты, каалаган мезгилде, каалаган жагына барып пахтасын сатышат. **Альярова Гулчехра же – долбоордун активдүү лидер айымы:** «Долбоорго чейин пахтанын кытай сортторун өстүрчүмүн. Ал эми долбоорго камтылгандан бери пахтанын түрк сортторун эгип, жакшы түшүм ала баштадык. Зыянкечтерге да туруктуу келет



Демофермер Мурзаева Мукадас пахтаны салттык жана биогаздуу ыкмаларын колдонуп өстүрүү тажрыйбасы менен бөлүшүүдө.

та заводунун ээлери мурда пайыздык үстөгү менен үрөн берсе, эми жөн гана берип калышты. Былтыр эң акыркы пахтабызды январда 56 сомдон саттык. Эл байыса, айыл өкмөт, район анан өлкө байыт, рахмат сиздерге!» Талаа күндүн биринчи бөлүгүнөн кийин катышуучулар 3 топко бөлүнүп, долбоор алкагында аткарылган жумуштарга күбө

Талаа күнгө долбоорго камтылган СПАлардын өкүлдөрү, дыйкандары, 3 өнөктөш уюмдардын: ЖА АКК, Био Сервис, Био Фермер адистери, ВАПРО долбоорунун жетекчилери, демофермерлер жана жергиликтүү пахта эккен дыйкандар жалпы 80ден ашуун эл катышты.

**Насипа МАМАСАЛИЕВА**

**Суунун өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу (ВАПРО) долбоорунун алкагында пахта эгип, ийгиликтерге жетишкен Альяров Эргешбай мырзанын жетишкендиктери.**

Пахта өстүргөндү кичинемден атамдан үйрөнгөм. Пахтаны сугаруу үчүн 360 метрди бир нече кыска ок арыктарга бөлүрчү. Кийин атамдын көзү өткөн соң, эригип, бөлбөй эле узун жөөктөр менен сугара баштадым. Байкаганым, пахтанын түшүмү кескин төмөндөдү, бирок мен анын себебин сугаруудан экендигин билбедим. Өлкөбүз эгемендүүлүк алгандан бери өз алдымча пахтанын Кыргыз-5, Кытай, Элита сортторун өстүрүп жүрөм. Быйыл ВАПРО долбооруна туш келип калып, кыска жөөктөр менен сугаруу ыкмаларын кайрадан эсиме келди. Узун жөөктө, суу аягына жеткенче ысып калат экен. Жөөктүн аягы жетер жетпес суу ичип, баш жагына ашыкча суу берилип, натыйжада пахтанын түшүмүнө терс таасирин тийгизээрин байкадым.

Пахта теримди күндөлүк ачып жазып жүрөм. Пахтанын Түрк ВА 40 сортун эктим,

## Пахтаны ата-бабам өстүрүп келген



Демофермерлер Э. Альяровдун демоталаасында ой бөлүшүүдө. Солдон оңго: Зулпиева А., Мурзаева М., Альярова Г., Альяров Э.

1 түп пахтадан 26га чейин косек кармгандары да бар.

Быйыл август айында Тажикстанга таж-

рыйба алмашууга барып келип, өзүмө сабак катары жазып алдым. Ошол ыкмаларды эмдиги жылы колдоном деп жүрөм.

**Насипа МАМАСАЛИЕВА**

Алар 1 га аянтка 25 кг чигит эгишет экен, мен болсо 1,5 гектарга 70 кг эгем. Бул жерде биринчиден үрөнгө үнөм, экинчиден косеги көп болот, үчүнчүдөн түшүмү да жогору болот экен.

Мен быйыл пахтага 10 жолу жумшартуу жасадым. Алар 2 жолу сугарууга 1 жолу жумшартуу жүргүзүшөт экен. Себеби, түрк сорттору кеч бышкандыктан, түшүмгө тез жеткириш үчүн жумшартууну аз жүргүзсө, жер сууну тез талап кылат экен.

Быйыл долбоор алкагында 20 сотых аянтты импульстук жол менен жана 20 сотых кыска жөөктөр аркылуу сугарып, сыноодон өткөрүп жатам. Байкашыма караганда, сугаруунун эки ыкмасы тең пайдалуу экен. Импульстук сугарууда, суу баарына кенен, бирдей жеткендигин байкадым. Эми түшүмүн алганда кайсы ыкма жакшы экендигин далилдейбиз деп турам. Былтыр гектарынан 40 центнерден алсам, быйыл 50 центнер алам деп турам. «Миң уккандан бир көргөн» демекчи Тажикстанга жөнөкөй дыйкандардын өздөрүн алып барып тажрыйба алмашкан эң жакшы экен. Долбоордун жетекчилерине ыраазычылык билдирем!